
Pacienti Sigmunda Freuda

Mikkel Borch-Jacobsen

MATHILDE SCHLEICHER

(1862–1890)

Jak Freud píše v kazuistice z roku 1889, Mathilde Schleicher pocházela „z významné rodiny, ale měla sklony k nervovým chorobám“. Její otec Carl (Cölestin) Schleicher byl známý žánrový malíř a ona sama byla zpěvačka. Vždy podléhala silným dojmům a trpěla migrénami. Její „nervová choroba“ propukla v únoru 1886. Podle Freuda bylo spouštěcím momentem zrušené zasnoubení. Naproti tomu podle kazuistiky sepsané později dr. Hannsem Kaanem její snoubenec, „slaboch“, zrušil zasnoubení poté, co upadla do deprese a vznikly u ní „hysterické změny obličeje“. Ať tak či onak, dostala se do těžké trdomyslnosti charakterizované sebeobviňováním a bludnými představami.

Freud si zrovna v dubnu 1886 zřídil soukromou praxi jako „nervový lékař“ a Mathilde Schleicher se stala jednou z jeho úplně prvních pacientek. Nejspíš to byl Breuer, kdo ji k němu z pozice rodinného lékaře Schleicherových odeslal, neboť právě na něj se později Freud obrátil, když onemocněla somatickou chorobou, jež se jí stala osudnou. Léčba, jak Freud psal ve zprávě, měla „kolísavý průběh“ – jinými slovy zdary se střídaly s ne-

zdary. Víme, že mladý nervový lékař používal na vymazání traumatických vzpomínek a zotavení hypnózu („Breuerovu metodu“, jak hypnózu nazýval, začal používat ke konci roku 1887). Dr. Kaan ve zprávě poznamenává, že pacientka k „lékaři, který léčil její melancholický stav hypnózou, chovala opravdovou úctu“. Na jaře 1889 se zdálo, že léčba hypnózou byla úspěšná. Deprese postupně odeznívala a v červnu darovala lékaři-hypnotizérovi historickou knihu *Germánie: dvě tisíciletí německé kultury* s tímto věnováním: „Vynikajícímu dr. Freudovi s vřelou vzpomínkou. Jako výraz nejhlubší vděčnosti a úcty. Mathilde Schleicher, červen 1889.“

Úleva netrvala dlouho. Během dalšího měsíce se u pacientky rozvinula těžká mánie. Byla rozjařená, neklidná, nemohla spát. Neustále mluvila o oslnivé koncertní dráze, pro niž byla předurčena, a o milionech, které vydělá. Bude lepší než Bianchi (Bianca Bianchi byla sólistka Vídeňské opery). Měla grandiózní svatební plány. Po sebemenším podnětu se dostala do silných křečí, které Freud považoval za „jednoznačně hysterického původu, jež se navíc objevovaly i při melancholii a během rekonvalescence se znásobily“.

Ohromený Freud ji 29. října 1889 svěřil do péče soukromé kliniky dr. Wilhelma Svetlina s diagnózou „cyklické změny nálady“ (které Kraepelin o deset let později označí jako „maniodepresivní psychózu“). Freud do dokumentace zdrženlivě zapsal: „K závažnějšímu narušení hranic náležitých jejímu pohlaví a vzdělání nedošlo, ačkoli tu a tam se pokusy objevily.“ Lékařská dokumentace vedená na Svetlinově klinice byla méně zdráhavá. Dva dny po Mathildině příjezdu na kliniku ošetřující lékař poznamenal: „Nymfomanická, napůl nahá se válí po podlaze a masturbuje, dovolává se dr. Freuda, jehož otrokyní se chce stát.“ O týden později to byl dr. Kaan, Svetlinův asistent, kdo se stal objektem jejího „erotického vzrušení“. Dvanáctého listopadu „se manické delirium týká téměř výhradně sexuálních záležitostí: myslí si, že je těhotná, každé vykálení je porod, výkaly jsou dítě, její ‚největší klenot‘, který se snaží schovat před sanitářem pod polštář.“

Lékaři kliniky byli zřejmě názoru, že zhoršení pacientčina stavu, zejména křečí, bylo důsledkem Freudovy hypnotické léčby (v dokumentaci stojí, že „simuluje hysterické křeče“). Sedm měsíců dostávala všechna možná hypnotika a sedativa, jak bylo v té době u neklidných pacientů zvykem: morfin, chloralhydrát, bromid, opium, konopí, valeriánu a tak dále. Občas jí dávali také sulfonal, nové hypnotikum, které roku 1888 do léčby zavedl Alfred

Kast. V lékařských časopisech se o něm psalo jako o léku, který je na rozdíl od ostatních používaných přípravků naprosto neškodný a nenávykový. Mánie ustoupila a pacientka byla 25. května 1890 propuštěna.

„Vyléčená?“ tázal se lékař kliniky v záznamech. Očividně nikoli. Jak se dalo očekávat, vrátila se melancholická fáze s depresí, apatií a nespavostí. Použil Freud opět hypnózu, jak byl tehdy zvyklý? Nevíme. Jisté je, že jí předepsal střídavou léčbu chloralhydrátem a sulfonalem (2 gramy denně každý druhý týden), patrně na nespavost. Po dovolené na začátku září Freud seznal, že je Mathilda „anemická“. A stále „melancholická“. Přidalo se zvracení, zadržování moči a bolesti břicha. Vycévkovaná moč byla zvláště červená. Freud ani Breuer, jehož požádal o pomoc, nechápali, co se děje. Mathilde Schleicher 24. září 1891 „za plného vědomí“ ve strašlivých břišních křečích zemřela. Pohřbena byla o dva dny později v židovské části Vídeňského ústředního hřbitova.

Záhada její smrti se vyřešila po několik týdnech, kdy se pod signaturou Hermann Breslauer (Breuerova přítel a jednoho z lékařů Berthy Pappenheim) objevil článek, v němž poprvé upozorňuje na nebezpečí sulfonalu: tento přípravek užit ve velmi vysokých dávkách nebo podáván po velmi dlouhou dobu může způsobit akutní porfyrii, poškození jater projevující se červenou barvou moči. Článek však přišel příliš pozdě. Mathilde Schleicher zemřela otrávená lékem předepsaným lékařem.

O několik měsíců později o ní Freud napsal do *Internationale Klinische Rundschau* (6. prosince 1891): „Během léta se objevila retence moči. Jednou zvracení, rychle odeznělo. Po 3 měsících zpět [doma], anemická, jinak stále melancholická. Po několika dnech: zvracení, retence moči, bolesti břicha, bez horečky. Po několika dnech moč odebraná cévkou, červená barva. (Vyšetření v laboratoři dr. Jollese.) Nikdy předtím protein ani močové elementy. Bolesti břicha, úzkostnost, trudomyslnost, plné vědomí, zvracení, úporná zácpa, cyanotické konečky prstů. Posléze slabý pulz, zrychlený [pulz], paralýza bránice. Smrt při plném vědomí – celé to trvalo 5 až 6 dnů.“

ANNA VON LIEBEN

(1847–1900)

Anna von Lieben, dívčím jménem baronesa Anna von Todesco, pocházela z vídeňské aristokratické židovské rodiny. Její otec bankéř Eduard von Todesco byl potomek Ahrona Hirsche Todesca, obchodníka s hedvábím z bratislavského ghetta, jenž na konci osmnáctého století vydělal jmění a rozhodl se usadit ve Vídni. Ze strany matky Sophie byla Anna spřízněna s rodinami Gomperzů, Auspitzů a von Wertheimsteinů, kteří rovněž patřili k vídeňské židovské vyšší střední třídě.

Todescovi žili stylově. Sophie von Todesco, rozená Gomperz, pořádala společenská setkání v luxusním paláci, který s manželem postavili na Ringu proti Vídeňské opeře (palác dosud stojí). Stejně jako salón její sestry Josephine von Wertheimstein, za svobodna taktéž Gomperz, byl ten její místem, kde jste mohli potkat každého, kdo ve vídeňském světě politiky, financí a umění něco znamenal: Johannese Brahmse, Franze Liszta, oba Straussovy, malíře Hanse Makarta a Franze von Lenbacha, sochaře Viktora Tilgnera a mnoho dalších. Blízkými přáteli byli filolog Theodor Gomperz (Sophiini a Josephinin bratr), jeho manželka Elise, filosof Franz Brentano, básníci Ferdinand von Saar a Hugo von Hofmannsthal, psychiatr Theodor Meynert, fyziolog Ernst Fleischl von Marxow a Josef Breuer, rodinný lékař Todescových, Gomperzových, von Wertheimsteinových a von Liebenových. V létě, když bylo ve Vídni moc horko, nacházela rodina útočiště ve Ville Todesco, rozlehlém a o nic méně přepychovém domě v Brühlu. Všude byla připravena armáda uniformovaných sluhů.

Děti byly obklopeny guvernankami a učiteli. Anna se stejně jako její bratři a sestry učila francouzsky a anglicky, věnovala se malbě a hudbě. Velmi brzy začala malovat obrazy a psát básně (příbuzní a přátelé je po její smrti vydali ve sbírce). Od raných let vykazovala též známky psychické lability, podobně

jako další členové rodiny z matčiny strany (její prababička Rosa Auspitz, strýc Theodor Gomperz a jeho žena Elise, Josephine von Wertheimstein a její dcera Franzi, ti všichni trpěli neurotickými až zjevně psychotickými příznaky). Od šestnácti let ji sužovaly všechny možné „nervové“ poruchy. Její stav se poněkud zlepšil po sňatku s bankéřem Leopoldem von Lieben v roce 1871 a byl lepší i během pěti těhotenství, záhy se však příznaky vrátily: neuralgie trojklanného nervu (jako Bertha Pappenheim, již pravděpodobně znala prostřednictvím Theodora a Elise Gomperzových), migrény, mdloby, zvraty nálad a nervové záchvaty. Stejně jako Josephinu, „tetu Pepi“, kterou zbožňovala, ji bolely dolní končetiny a nohy, což ji nutilo trávit čas v lenošce. Hugo von Hofmannsthal, jenž v roce 1895 začal psát „Román o niterném životě“ (nikdy nedokončený) o rodině Todesco, o Anně von Lieben napsal, že je „živočišná“, „citlivá“ a „pološilena“.

Vinou nedostatku pohybu a záliby v lahůdkách ztloustla. Aby zhubla, držela čas od času přísnou dietu sestávající ze šampaňského a kaviáru. Vedla noční život a nikdo z rodiny nikdy nevěděl, kdy se ve dne objeví. Byla vynikající šachistka a najala si profesionálního hráče, aby jí byl po nocích neustále k dispozici pro případ, že by si chtěla zahrát jednu, dvě partičky. (Breuer v knize *Studie o hysterii* vydané roku 1895 ve spolupráci s Freudem poznamenal, že ráda hrála dvě hry simultánně.) Občas udělala nájezd do obchodů s látkami a nutila je, aby zůstaly otevřené i po zavírací době, aby mohla uspokojit svou vášeň pro jemné materiály. Od puberty byla také závislá na morfinu, a když nedostala dávku, zmocnil se jí nervový záchvat. Její manžel už toho měl plné zuby a našel si milenkou, spisovatelku Molly Filtsch.

Rodina von Liebenových žila delší dobu v paláci Todesco a v roce 1888 se přestěhovala do paláce postaveného pro rodinu Auspitzových, v němž žil také jejich švagr filosof Franz Brentano, který se oženil s Leopoldovou mladší sestrou Idou von Lieben. Museli nechat vestavět výtah, jímž jezdila korpulentní Anna nahoru a dolů. Palác Lieben-Auspitz stojící na Oppolzer-gasse 6 byl vzdálen sotva pět minut kočárem taženým koňmi od Maria Theresienstrasse 8, kde žil Freud, což bylo velmi výhodné, když byl narychlo přivolán, aby zklidnil Annin nervový záchvat.

Ano, na podzim 1887 se Freud na radu jejích dvou osobních lékařů Breuera a gynekologa Rudolfa Chrobaka stal „nervovým lékařem“ Anny von Lieben. Dříve se léčila v Paříži u Jeana-Martina Charcota, „Napoleona neuroz“, a fakt, že se o něm mohl mladý Freud zmínit jako o svém garantovi

či dokonce jím byl přímo doporučen, nepochybně hrál ve Freudův prospěch (v únoru 1888 napsal příteli Wilhelmu Fliessovi, že jeho klientela, „která, jak víš, není nijak velká, se nedávno díky Charcotově jménu trochu rozrostla“). Mimoto je zřejmé, že léčba probíhala pod mistrovou vzdálenou supervizí, jelikož pacientka jezdila k Charcotovi do Paříže na pravidelné kontroly a Freud jej z Vídně o vývoji případu často informoval. Annina dcera Henriette Motesiczky von Kesseleökeö sdělila správci Freudova archivu Kurtu Eisslerovi, že pokaždé, když se matka vrátila od Charcota, mluvila jen francouzsky.

Léčba byla zahájena 17. října 1887, den po narození prvního Freudova dítěte dcery Mathildy. Freud 23. října oznámil své švagrově Minně Bernays: „Zatímco Martha trpěla porodními bolestmi, byl jsem v pondělí přivolán na konzultaci s Chrobakem u paní Lieben. Paní Anna Lieben je dcera zesnulého barona Todesco a Breuer a Chrobak ji řádně předal do mé péče. Od té doby se po večerech snažím získat její přízeň.“

Anna von Lieben se rychle stala Freudovou nejdůležitější pacientkou – jeho „primadonou“, jak napsal v dopise Wilhelmovi Fliessovi – a též hlavním zdrojem příjmů. Anna vyžadovala neustálou pozornost a Freud byl takřkajíc permanentně na drátě včetně léta, kdy ji navštěvoval ve Ville Todesco v Brühlu. Jednou či dvakrát denně (tedy vzhledem k Anninu spánkovému režimu i o večerech) musel skočit do kočáru a pospíchat do paláce Lieben-Auspitz, aby zklidnil bůhvíkolikátý záchvat. Vždy pobyl půl hodiny až hodinu. Když měla obzvláště vážnou krizi, strávil s ní celou noc spě na podlaze.

Zdá se, že Anna von Lieben byla jedním z prvních, ne-li úplně prvním pacientem, jemuž pomohla nová léčebná metoda, kterou Freud zrovna v té době začal používat. Dva měsíce od začátku Anniny léčby, 28. prosince 1887, oznámil Freud příteli Wilhelmu Fliessovi „... v posledních týdnech jsem se vrhl na hypnózu a dosáhl nejrůznějších drobných, ale pozoruhodných úspěchů“, čímž narážel na to, co v encyklopedické stati „O hysterii“ psané v téže době uctivě označoval jako „Breuerovu metodu“.

Metoda, inspirovaná Charcotem a tehdejšími experimenty prováděnými Pierrem Janetem a Josephem Delboeufem, byla něco úplně jiného než „léčba mluvením“ Berthy Pappenheim, jež představovala, jak Freud moc dobře věděl, naprostý nezdar. Breuer v letech 1881 až 1882 využíval Berthiných autohypnotických stavů k tomu, aby si *rozvpomínala* na události, jež měly údajně spouštět její chorobné příznaky (což ve *Studiích*

o hysterii sám posléze nazval „katarzní metodou“). Naopak Freud zpočátku pacienty hypnotizoval proto, aby znovu prožili traumata a *zapomněli* na ně, aby je sugescí „vymazal“ ze vzpomínek, jako by se nikdy neudály. Roku 1891 v dopise Minně Bernays porovnával léčbu Anny von Lieben s fantaskní metodou elektrického „vynětí“ nepříjemných vzpomínek, kterou popisoval Edward Bellamy ve vědecko-fantastickém románu *Proces dr. Heidenhoffa* (1880).

Anna von Lieben velmi ráda vyhověla. V letech 1887 až 1893 v hypnóze prožila „několik set“ traumat, povětšinou psychických, která v životě přetrpěla: strachy, zahanbení, urážky, úzkosti, sexuální poklesky. Během let vedlo pátrání po traumatech ještě hlouběji do minulosti. Breuer, jenž Freudovu léčbu bedlivě sledoval, později kolegovi Augustu Forelovi líčil, jak byli oba „naplnění pochybnostmi a překvapením, když nás analýza několika případů hysterie (například ‚Cäcilie M.‘ ve *Studiích o hysterii*) vedla dál do dětství“ (27. listopadu 1907). Freud v knize ve píše, že Cäcilie M. – pseudonym, který s Breuerem dali Anně von Lieben – „si znovu prošla všemi životními traumaty – dávno zapomenutými, jak se jí zdálo, a některými dokonce takovými, které jí v paměti vůbec neutkvěly –, které provázelo ukrutné utrpení a návrat všech jejích minulých příznaků. ‚Staré dluhy‘, které tak byly spláceny, pokrývaly období třiatřiceti let.“ Jestliže je tedy odečteme od posledního roku léčby (1893), zažila Anna první traumata ve dvanácti či třinácti letech.

Kříšení starých traumat, jež bylo prováděno vrískotem a prudkými pohyby, muselo udělat na Annino okolí ohromný dojem. Podle Henrietty Motesiczky nazývaly von Liebenovy děti Freuda „der Zauberer“: byl „kouzelník“, který po celé dny a noci dostával jejich matku do transu a prováděl podivné rituály. Freud ve *Studiích* uvádí, že někdy „uspíšil konec záchvatu umělými prostředky“ – což je diskrétní narážka na injekce morfinu, které jí podával na uspokojení závislosti. Podle Henrietty Motesiczky to vysvětlovalo neustálé záchvaty, jimiž matka trpěla, a přechodný účinek lékařem evokovaných vzpomínek: „Prosím vás, jedině, co od něj očekávala, byl morfin. A když jí ho dal dost, byla mu příznivě nakloněna.“ Slavná katarzní léčba Cäcilie M. / Anny von Lieben byla ve skutečnosti léčba morfinem.

Výsledky byly neuspokojivé, protože kdykoli se dostavila neodolatelná touha, krize se vrátila. Freud píše, že jakmile bylo trauma odžito v hypnóze a záchvat byl ukončen obvyklými „umělými prostředky“, „obtíže jako zá-

zrakem odezněly a bylo jí zase dobře – až do dalšího záchvatu o půl dne později“. Freud se domníval, že příčinou je jeho neschopnost přivést pacientku do hlubokého hypnotického somnambulismu s pohypnotickou amnézií, což byl podle něj nutný předpoklad pro úplné „odsugerování“ traumatických vzpomínek. V červenci 1889 pozval Annu von Lieben, aby s ním jela do Nancy, kde měl v úmyslu studovat u Hippolyta Bernheima, velkého odborníka na „sugestivní“ psychoterapii, aby si zdokonalil techniku hypnózy. Třeba se Bernheimovi podaří uvést Annu do stavu hlubokého somnambulismu. Bohužel nepodařilo. Anna byla jako vždy nesnesitelná. Z Nancy, kde denně zacházel za Annou do hotelu, aby ji uklidnil, napsal Freud Minně Bernays: „Jakákoli snaha probudit v ní vůli navázat čistě lidský vztah s druhými přichází vniveč, protože ten kolos myslí jen na svoje nervy a ničemu jinému zkrátka nenaslouchá“ (28. července 1889).

Ve Vídni se Freud a „ona“ (jak se o ní nepřímo vyjadřuje v korespondenci s Minnou Bernays) vrátili k původnímu běžnému režimu. V srpnu 1890 uprostřed dovolené Freud napsal Fliessovi, že musí zrušit schůzku s ním, protože musí v naléhavé věci do Villy Todesco: „Moje nejdůležitější pacientka právě prochází určitou nervovou krizí a možná se jí v mé nepřítomnosti přitížilo“ (1. srpna 1890). Minně Bernays o rok později píše: „Pořád v Döblingu... L.[ieben] na léto, kdy je potřeboji, poskytla třicet přátel [třicet zlatých], doufám, že ne celé vojsko, ale jen předsunuté jednotky“ (7. července 1891); „Tento týden jede do Brühl, samozřejmě stále není v pořádku. S příjmem od ní počítám ještě šest měsíců“ (28. července 1891).

A ještě později: „Definitivně se ztrácí“ (27. dubna 1893). Rodina von Liebenových o Freudovi stále více pochybovala. Podle jejich názoru pacientce nepomáhal, ale spíš jí přitěžoval. Na Eisslerovu otázku, zda měli členové rodiny Freuda rádi, Henrietta Motesiczky v roce 1972 bez obalu odpověděla: „Ne... Všichni jsme ho nenáviděli... [Moje sestry] říkávaly: ‚Vždyť jí vůbec nepomáhá.‘“ S tímto míněním se ztotožňoval také strýc Theodor Gomperz, jenž mohl sledovat účinky Freudovy hypnotické léčby na své ženě Elise, a není těžké si představit, co se u nich doma povídalo. Na jaře 1893 to byla sama Anna, kdo začal mít o „kouzelníkovy“ pochyby: „Právě měla období, kdy mne nemohla vystát, kdy mne podezírala, že ji neléčím kvůli přátelství, ale jen pro peníze“ (Minně Bernays, 17. dubna 1893). Na podzim nebo krátce předtím se Leopold von Lieben nakonec rozhodl, že Freudovu léčbu ukončí, protože trvala bezmála šest let a nepřinesla žádné zlepšení.

Péči o Annu von Lieben následně převzal neurolog Paul Karplus, který se zanedlouho oženil s její dcerou Valerií, poté lékař a básník Josef Winter a nakonec její přítelkyně Julie Schlesinger. Kromě několika dočasných remisí se její stav neměnil. „Celkově depresivní obraz,“ napsal básník Ferdinand von Saar její sestřenci Franzi von Wertheimstein, „a když ji takhle vidím, jak přede mnou leží přikrytá plédy na lenošce, zmocňuje se mne hluboký splín“ (25. srpna 1894). Anna von Lieben umírá 31. října 1900 ve vaně na srdeční zástavu. Bylo jí 53 let.

Mnohem později přinesla její vnučka, expresionistická malířka Marie-Louise von Motesiczky, svému psychoanalytikovi Paulu Federnovi deník, který si Anna v mládí psala. Federn ho vzápětí ukázal Freudovi, jehož „velmi pobavil“. Další Annin deník, který si vedla v průběhu Freudovy léčby, Karplus spálil, protože byl jeho obsah pravděpodobně hodně otevřený.

V básni nazvané „Takhle je to tedy“ Anna píše:

Hledáme lásku jako božskou báseň
a troufáme si na ni nehledět,
když milujícíma lidskýma očima promlouvá
k nám bědným, úctyhodným ženám.

Neboť mezi nás a milou tvář
se tlačí stíny plné hrůz,
železná služebnost, ta vládkyně, mezi námi
bědnými, úctyhodnými ženami vítězí.

V básni „Historie případu“ čteme:

Mládí, jež pochováno příliš brzy
ještě jednou musí žít,
ještě jednou se nadechnout,
aby se navždy propadlo.